

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Liv og Levn

4 - 1990

LIV OG LEVN 4 - 1990

udgiver Næstved Museum
Ringstedgade 4, DK-4700 Næstved
tlf. 55 77 08 11

redaktion Palle Birk Hansen
layout Palle Birk Hansen & Jens Olsen
foto og tegning Jens Olsen

tryk Glumsø Bogtrykkeri ApS
trykår 1990
oplag 600

ISBN 87-88461-20-3
ISSN 0903-5125

kort udsnit af kort, hvortil Geodætisk Institut har
ophavsret, er gengivet med instituttets tilladelse
(A.404/85).

kopiering tilladt med tydelig kildeangivelse

forsiden torvehandel på Axeltorv o. 1920,
fotograf ukendt, NÆM TP 63,5

bagsiden smukkejolle på Karrebæk Fjord i 1984,
i dag legebåd på en lokal skole,
foto Jens Olsen.

Næstved Museum

Liv og Levn
4 - 1990

INDHOLD:

Palle Birk Hansen NÆSTVEDS TORVE I 850 ÅR	3
Evy Andersen REGNING PÅ LINIER	7
F. Michelsen NYT OM GRØNNEGADES KASERNE	10
Palle Birk Hansen HANS VILLADSEN GULDSMED	12
Palle Birk Hansen JUST MICHAEL HANSEN (1812-1891)	14
Jens Olsen AXELTORV 1990 - EN FOTOMONTAGE	16
Jes Kroman FISKERI OG TRÆBÅDE I STORSTRØMS AMT	18

Marked i museets have søndag 14. oktober 1990 i forbindelse med udstillingen STEN - FRA URTID TIL HVERDAG.

Palle Birk Hansen

NÆSTVEDS TORVE I 850 ÅR

- om købstadens torve fra 1140 til 1990

I år er det 850 år siden, Næstveds torv nævnes første gang på skrift. Torvet i Næstved er det første, som nævnes i Danmark. Næstved er samtidig den første danske by, som kaldes »torvekøbing« (villa forensis). Torvekøbingerne udvikler sig til de egentlige købstæder, som vi kender dem fra midten af 1200-årene og frem til 1850'erne.

Kongens Torv

Torvet i Næstved med de tilhørende indtægter i form af afgifter af torvehandelen og bøder fra bytingsfunktionen ejedes indtil 1140 af kongen. Nævnte år skænkede kongen, Erik Lam (1137-46) sit torv med indtægter til det 5 år gamle Næstved Sct. Peders Kloster (Skovkloster, nu Herlufsholm), stiftet i 1135 af Bodilsslægten og Roskildebispen. Bodilsslægten opfordrede kongen til at støtte det nye kloster, hvilket han gjorde på storslået vis ved at skænke ikke blot torvet med indtægter, men også den kongelige ejendomsskat midsommergælden til det nye kloster.

»Jeg Erik, Danernes konge,..... skænker de munke, som tjener Gud og Sct. Peder i Næstved Kloster, torvet i fornævnte by med alle torverettigheder og al domsret og de blandt danerne sædvanlige bøder. Jeg skænker dem således udtrykkeligt 3-marks og 40-marks bøder, som ellers tilkommer kongen, tillige med den afgift, som på dansk kaldes midsommergæld....«

Vi ved ikke, hvor gammelt kongens torv var i 1140, men der er ingen grund til at tro, at det var nyoprettet. Næstved kan i dag føre sine rødder tilbage til en bebyggelse, rimeligvis en landsby, fra yngre jernalder o.500 e.O.

Såvel Store Næstved som Lille Næstved var omfattende bebyggelser inden 1135, hvor de dannede grundlag for oprettelsen af Næstved Sct. Peders Kloster.

Kirken, møllen og mange af ejendommene ejedes indtil 1135 af Bodilsslægtens medlemmer: Peder, Jørgen, Hemming og deres mor Bodil.

Der forestår dybtgående undersøgelser af, hvorledes denne bebyggelse »Næstved på begge sider af åen« faktisk udviklede sig fra yngre jernalder og ind i tidlig middelalder, en af de allervigtigste opgaver for de kommende års arkæologi i Næstved.

Torvet i Næstved kan udmærket have sin rod i en ældre markedsplads i området.

Torvet i 1140

Hvor lå det torv, som Erik Lam skænkede til Næstved Sct. Peders Kloster i 1140? Desværre mangler vi en lokalisering i gavebrevet: alle vidste jo, hvor torvet lå.

I den senere del af middelalderen lå byens torv langs nordsiden af Sct. Peders kirkegård. Sct. Peders Kirkeplads er helt klart byens hjerte i middelalderen: her ligger byens hovedkirke, her bygges de kostbare teglstenshuse som led i borger- og adelsgårde, og her mødes byens administrative inddelinger Brofjerding, Møllefjerding, Nørrefjerding og Stueklintsfjerding. Også de middelalderlige rådhus og bytinget lå her, bytinget nordvest for kirken, det første rådhus vest for kirken, det andet rådhus nord for kirken.

Der er derfor god grund til at antage, at det også er her, vi skal søge byens torv i 1100-årene.

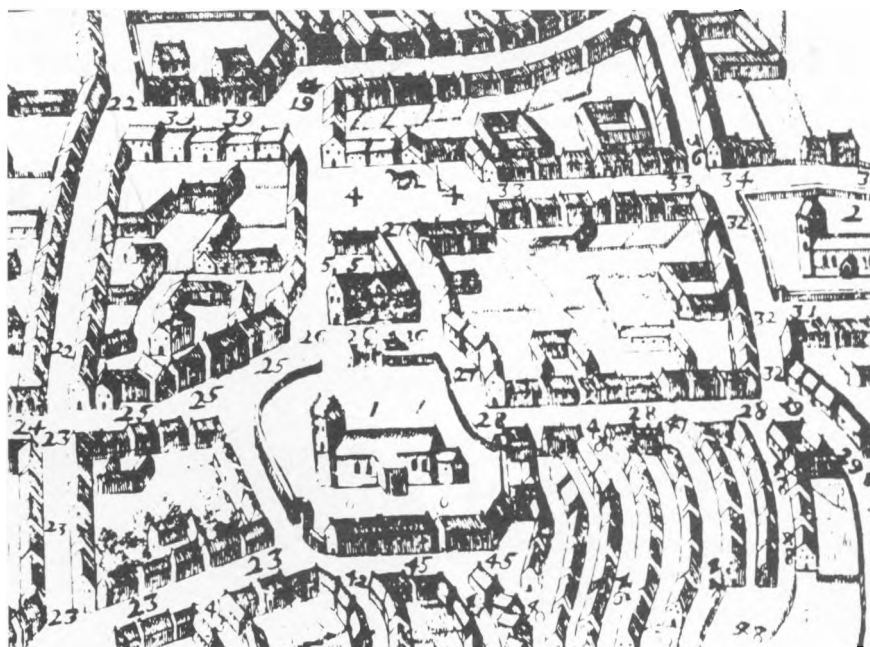

Fig. 1. Udsnit af Peder Hansen Resens prospekt af Næstved i 1675. Udsnittet viser Hjultorvet (39) med brønd (19), Torvet (4) med kag og det gamle Axeltorv (26) med brønd (20).

Det gamle Axeltorv

Den lille plads i det nordvestlige hjørne af Sct. Peders Kirkeplads, som vi ser i dag, kan være vanskelig at opfatte som byens hovedtorv i middelalderen. Der er dog ingen tvivl om, at det forholder sig således.

Det er imidlertid ikke ukendt, at torve har ændret størrelse i tidens løb. Kan det tænkes, at torvet i Næstved oprindeligt har været større?

Matrikelgrænserne og bygningernes placering i området kan tolkes således, at torvet tidligere har strakt sig langs hele nordsiden af kirkegården og dermed været dobbelt så stort, som den nuværende plads viser.

Fig. 2. Det oprindelige Axeltorvs formodede udstrækning.

Hvis tolkningen er rigtig indebærer den, at byen selv begyndte at gøre indhug i torvet ved at opføre forlængelsen og porthuset på byens nye rådhus ud på torvepladsen. Dette skete i forbindelse med, at et ældre stenhus fra 1400-årene blev indrettet til rådhus o. 1500. Hermed var bolden givet op til naboerne, som på begge sider af rådhuset rykkede deres gade fronter frem i flugt med det nye rådhus. Det omhandlede torveareal er netop en husdybde bredt og tre matrikler langt.

Kun heldige udgravninger vil kunne afklare spørgsmålet.

I 1675 hed dette torv AXELTORV, og det er vigtigt at notere, at Axeltorv strakte sig langs hele kirkegårdens nordside. Disse forhold fremgår af Peder Hansen Resens prospekt af købstaden Næstved.

Fra begyndelsen af 1700-årene og frem til slutningen af 1800-årene hed torvet KØDTORVET. Dette navn skal rimeligvis ses i sammenhæng med, at den smalle østlige del af pladsen nu hed Pølsestræde, et navn, som senere flyttede om til det gamle Rådhusstræde eller Det smalle Stræde, nu Gråbrødrestråde ved biblioteket.

Kødtorvet og Pølsestræde kan henvises til de særlige torvefunktioner, som har fundet plads her i 17- og 1800-

Fig. 3. Sct. Peders Kirkeplads o. 1915.

årene. En undtagelse fra navnet Kødtorvet læses i folketællingen fra 1834, da pladsen kaldes HALMTORVET.

I dag kender vi pladsen, som omfatter den tidligere kirkegård omkring Sct. Peders Kirke, det gamle Kødtorv og Pølsestrædet under navnet SCT. PEDERS KIRKEPLADS.

Hjultorvet

Hjultorvet er et langt, i enderne smalt, midt på bredere torv, som danner forbindelse mellem Ringstedgade og Kirkestrædes forlængelse langs Gråbrødrenes kirkegård.

Hjultorvet nævnes første gang i 1400-årene (1424-1478) og har siden da haft samme navn.

Aage Andersen har i bogen Middelalderbyen Næstved argumenteret for, at Hjultorvet med sin centrale placering som led i hovedtrafiksystemet udmærket kan være betydeligt ældre end 1400-årene, et synspunkt, som ikke skal anfægtes her.

Indtil 1531 ejede Gråbrødreklosteret 4 boder, som lå lige nord for klosteret - mellem klosterets søvnhus eller sovesal og et stræde, med andre ord der, hvor nu Bingesbølls rådhus fra 1856 står. Af denne kilde ser vi, at det nuværende Ramsherred er startet som et stræde fra Hjultorvet ned til bredden af Munkesøen. I løbet af 1600-årene føres strædet igennem over den tilføjede sydende af Munkesøen og op til Gåsegade, nu Sct. Mortensgade.

Hjultorvets midterdel kan folgeligt udmærket have været tresidet langt tilbage i tiden.

Fig. 4. Hjultorvet o. 1910.

Det nye Axeltorv

Gråbrødreklostret fyldte godt i Næstveds bybillede i middelalderen med alle sine bygninger, klosterkirken og den omgivende kirkegård. Det var derfor af stor betydning for byen, da klostret blev ophævet i 1532. Næstved by fik overdraget klosterbygningerne med det erklærede formål, at bygningerne skulle lejes ud for at give indtægter, som derefter skulle anvendes til at drive det nye kommunale hospital i Helligåndshuset. Dette hospital var tidligere drevet som en privat, kirkelig institution.

Efter godt 20 år fik byen tilladelse til i 1553 at rive klosterkirken ned og udlægge kirkegrunden og den omgivende kirkegård til udvidelse af torvet. Om dette betyder, at der allerede var tilløb til et nyt torv på gråbrødrenes tidligere kirkegård ved siden af kirken - eller om det betyder, at byens samlede torvekapacitet blev udvidet med det nye torv, vides ikke. De øvrige klosterbygninger skulle fortsat udlejes for at give indtægter til driften af Helligåndshuset.

Efter Resens prospekt at dømme var alle spor af klosterbygningerne borte før 1675.

En kilde fra 1578 omtaler det nye torv som HESTEMARKEDET, en anden fra 1581 kalder det HESTETORVET.

Resens prospekt viser TORVET med en hest og byens kag. Også i grundtaksten fra 1682 kaldes pladsen TORVET.

Første gang, vi ser navnet AXELTORV anvendt her er på et kort fra 1779, og derefter skifter navnet mellem Torvet og Axeltorvet, indtil det sidste navn ligger fast fra begyndelsen af 1900-årene.

I sin oprindelse er det nuværende Axeltorv altså en eftermiddelalderlig pladsdannelse, opstået på ruinerne af Gråbrødreklostrets kirke og den omgivende kirkegård.

I følge ordbogen betyder Axeltorv det torv, hvortil varer føres på aksel, dvs. på bøndernes vogne. Hjultorvet har den samme betydning.

Fig. 5. Axeltorv i 1860'erne.

Fig. 6. Axeltorv o. 1880.

Fig. 7. Axeltorv o. 1920.

Fig. 8. Brotorvet o. 1910.

Fig. 9. Den centrale del af Næstved med torvene.

Brotorvet

Brotorvet er den yngste af købstadens egentlige torvedannelser. I brandtaksationen for 1810 eksisterer torvet ikke. Her lå bygninger tilhørende en stor købmandsgård i Store Brogade.

Kortet over Næstved fra 1822 viser, at nu var torvet anlagt. Brandtaksationen fra 1827 omtaler da også DET NYE TORV ved siden af købmand Hattings gård i Store Brogade.

Vi kan af disse kilder se, at Brotorvet opstår ved, at der fjernes 10 fag gadehus i Store Brogade og et stort toetagers gadehus på 14 fag ud til Lille Brogade/Farvergade. Der er ingen tvivl om, at ønsket om en større ankomstplads indenfor Broporten har været dybfølt, siden der fjernes så store bygningsmasser.

Brotorvet kan sammenlagt dateres til årene omkring 1820.

I denne forbindelse må det tilføjes, at der allerede før den nye pladsdannelse omkring 1820 var en mindre udvidelse af gaden, hvor Store og Lille Brogade løb sammen.

Kvægtorvet

Som vi allerede har set, startede det nye Axeltorv i 1500-årene under navnet Hestemarkedet eller Hestetorv. En tilsvarende plads til handel med dyr ser vi først igen i 1897 med angivelsen af KVÆGTORVET bag Industribygningen i Teatergade.

Her var i 1870-erne sandgrav, og pladsen var i 1880-erne angivet som markedsplads.

På bykortet fra 1921 ses det, at markedspladsen nu er rykket lidt mod øst til det sted, hvor nu Fladså-trolden huserer.

Kvægtorvsfunktionen flyttede i 1924 ind i nye arealer og bygninger på Farimagsvej, hvor i dag Kvægtorvs-parkeringen minder om byens sidste kvægtorv.

Litteratur og kilder

Andersen, Aage: Middelalderbyen Næstved. Højbjerg 1987

Helms, Hans Jørgen: Næstved Sct. Peders Kloster, Næstved 1940

Smith, Otto: Næstved 1135 - 1935, Næstved 1935

Projekt Middelalderbyens registrering af kilder til Næstveds topografi, kopi i Næstved Museum.

Projekt Næstved Bygningsregistrering, kilder til ejendommenes historie i Næstved købstad, i Næstved Museum.

Næstved Museums samling af ældre kort over købstaden Næstved.

Evvy Andersen

REGNING PÅ LINIER

- en af historiens tidligste »regnemaskiner«

I Næstved Museums samlinger og magasiner findes mange mærkelige og særprægede ting. Den, der har interesse for regningens historie, kunne f.eks. finde æsken med regnepenninge frem. En penning er betegnelsen for en gammel mønt, men hvad er: EN REGNEPENNING?

Regnepenninge indgår i en speciel regnemetode, nemlig REGNING PÅ LINIER, som er tæt forbundet med brugen af romertal. Romertal er i sig selv vanskelige at regne med, fordi systemet mangler det for os så vigtige ciffer 0. Regner man med romertal, har man kun mulighed for at arbejde med et begrænset antal cifre, 1 (I), 5 (V), 10 (X) osv.

Derfor udviklede man allerede i den klassiske oldtid de nødvendige hjælpemidler til regning med romertal i form af regneplader med vandrette og lodrette linier og tilhørende, løse regnepenninge til angivelse af regneværdierne.

Brugen af kuglerammer i bl.a. Rusland og Østasien er varianter af dette system.

I Europa brugte man normalt regnebørde. Liniestystemet kunne enten være skåret eller tegnet på bordet, eller man kunne bruge et regneklæde, som var et stykke stof med indvævede linier. Til markering af værdierne brugte man i oldtiden småsten eller specielle regnesten (calculi). Senere fremstillede man regnepenninge eller regnemønter, som de også kaldes.

De ældste regnemønter er franske fra begyndelsen af 1200-årene. Fra midten af 1500-årene overtog Nürnberg store dele af produktionen af regnepenninge. Dette hang sammen med, at man her lavede en masseproduktion, hvor man efterlignede især franske regnepenninge i billige materialer.

I det tysksprogede område blev regnemetoden hyppigt anvendt af regnemestre fra midten af 1400-årene.

Fig. 1. Kvinde ved husholdningsregnskabet, træsnit i Köhels Aritmetik, Augsburg 1514, gengivet efter Holst 1975.

Fig. 2. Regning på linier og regning med arabertal, træsnit i Rieses Aritmetik, Erfurt 1529, gengivet efter Holst 1975.

Regnemetoden var i brug ind i 1700-årene, men regnepenninge blev produceret og brugt som spillemønter endnu i 1800-årene.

Hvilken som helst plade kan indrettes til et regnebord ved hjælp af f.eks. kridtstreger.

De vandrette linier angiver værdierne, begyndende fra neden med enere, tiere, hundreder osv. Krydset på fjerde vandrette linie markerer tusindelinien.

Mellem de vandrette linier ligger de halve værdier: 5, 50 osv. De lodrette streger angiver felter, også kaldet bænke, til de enkelte tal, som indgår i regnestykkerne.

Der kan i øvrigt trækkes yderligere streger, hvis mellemregninger er nødvendige. Det endelige resultat står i en bæk for sig selv.

Hvordan gør man?

I det følgende bringes eksempler på, hvorledes regning på linier fungerer ved de almindelige regningsarter.

Eks. 1. Viser hvorenkelt systemet er ved almindelig addition. De tal der ønskes sammenlagt, står i hver sin bæk. Resultatet står i den tredje. Eksemplet er overskueligt, idet denne udregning ikke kræver flytning af regnepenninge til andre linier.

Eks. 2. Ved subtraktion skal man især være opmærksom på at det ikke umiddelbart er muligt at trække det højre tal fra det venstre.

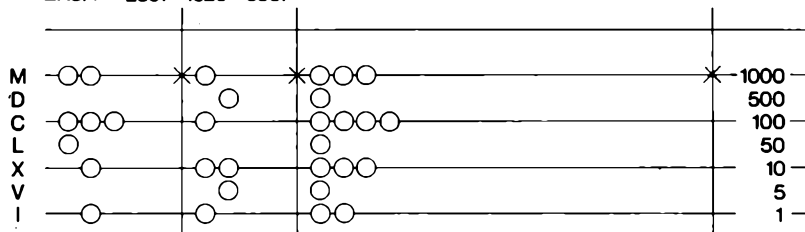
Regnepenninge må til tider flyttes en halv til en hel linie ned, dvs. omdannes til delværdier. I stedet for 1000 lægger man 1 gange 500 og 5 gange 100. Det kaldes at resolve. Når dette er gjort kan man fratrække/fjerne de regnepenninge, der ophæver hinanden (vist ved overstregning). Tilbage bliver forskellen dvs. resultatet, som overføres til tredje bæk. I eksemplet ser denne regneproces mere indviklet ud end på regnebordet, hvor man fjerner de mønter, der ikke skal regnes med.

Eks. 3. Det er også muligt via denne metode at udføre regnestykker med multiplikation. Først sættes faktorerne i adskilte bænke. Udregningen gennemføres herefter ved at tidoble, her i eksemplet tidobles 84 tre gange. Tidoblingen sker når man, i mellemregningsfeltet, lægger alle regnepenninge op på det følgende højere trin, enten linie eller mellemrum. Enerne lægges til sidst i mellemregningen. Matematisk vil regnestykket komme til at se således ud: $(84 \times 10) + (84 \times 10) + (84 \times 10) + (84 \times 1)$.

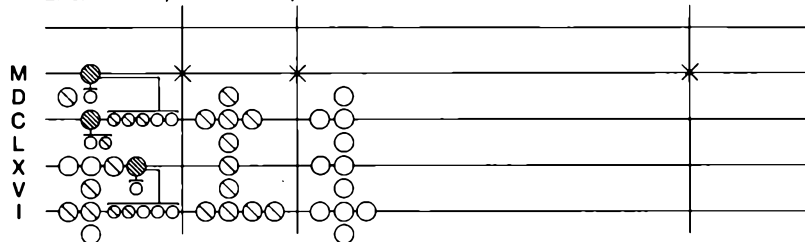
Det endelige resultat står i fjerde bæk.

Eks. 4. Naturligvis havde datidens administratorer også behov for at kunne dividere. Også det kunne lade sig gøre, omend det var en lidt omstændelig måde. Forskelligt fra de 3 andre regnemetoder skal her tegnes en midterbane, som bruges til kvotienten (tegn. 1.). Næste fase er at rykke divisoren et trin op mens dividenden resolveres - omdannes til delværdier (tegn. 2.). Herefter kan divisors værdi ophæves - i dette eks. kan det lade sig gøre 2 gange. Som delresultat lægges 2 regnepenninge på kvotientens titalslinie. På tegn. 3 flyttes divisor atter ned »på plads«, dividenden resolveres endnu engang og divisors værdi ophæves igen - også her 2 gange. Der lægges 2 regnemønter på kvotientens enerlinie. Tilbage er 5 regnepenninge som ikke lader sig ophæve. Herefter bliver resultatet: 22 med en rest på 5, jf. tegn. 4.

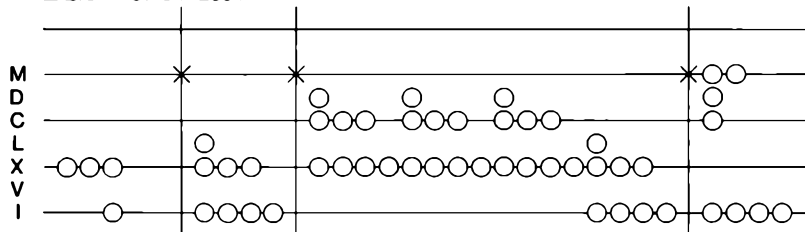
EKS. 1: $2361 + 1626 = 3987$

EKS. 2: $1647,5 - 869 = 778,5$

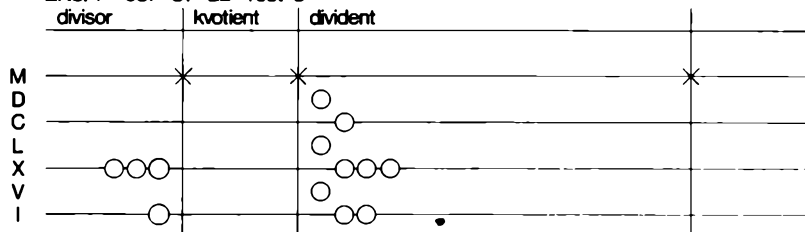

EKS. 3: $31 \times 84 = 2604$

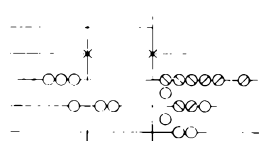

TEGN. 1

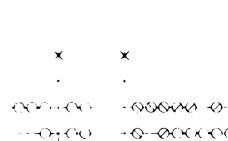
EKS. 4: $687 : 31 = 22 \text{ rest } 5$

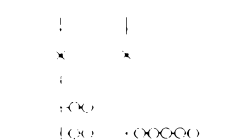
TEGN. 2

TEGN. 3

TEGN. 4

Regning på linier i Danmark

Der er fundet regnepenninge mange steder i Danmark. Regnepenningene på Næstved Museum omfatter bl.a. én fra slutningen af 1500-årene, slået af Hans Schultes i Nürnberg og fundet på Bavelse kirkegård.

Fig. 3. Regnepenning, for- og bagside, slået af Hans Schultes, Nürnberg, diameter 29 mm, NÆM 83:371, fundet på Bavelse kirkegård, foto Jørgen Odgaard.

Regnemønten har ikke årstal, men er signeret. Derfor kan den henføres til den periode, hvor Hans Schultes lavede regnepenninge i Nürnberg, nemlig fra 1553 til hans død i 1584. Et andet fund er 6 regnepenninge, der var stukket ind i en stolpe i et hus på hjørnet af Grønnegade og Ringstedgade her i Næstved. Regnemønterne var slået af Johann Jacob Dietzel, der var mester i Nürnberg i første halvdel af 1700-tallet. (Nationalmuseet).

De øvrige regnepenninge på Næstved Museum stammer fra privatsamlinger og er desværre uden oplysninger. De kan derfor komme fra alle steder.

I øvrigt fandt man i forbindelse med udgravning af Revierstredet 5-7 i Oslo i 1977 ikke mindre end 37 regnepenninge i et blikhylster. Tilsvarende etui er afbildet i hollandske værker fra 1700-årene. Der var i etuiet 10 forskellige typer regnepenninge, alle udført af møntmestre fra Lauffer-familien i perioden 1554 til 1668.

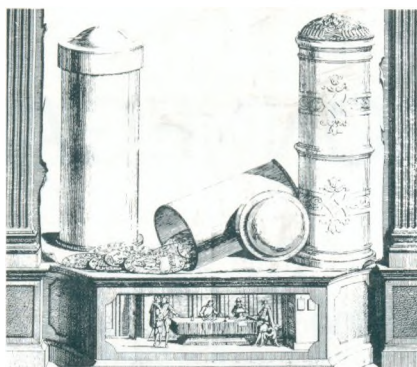

Fig. 4. Regnepenninge med etui, hollandsk kobberstik fra 1717, gengivet efter Rønning 1981.

I Danmark findes der kun ét bevaret regnebord. Bordet står i Vinterstuen på Rosenborg. Tidligere har man ment, at bordet var blevet brugt af Christian IV som en slags spillebord, men efter at O. Christiansen i 1936 identificerede bordet, betragtes det nu som kongens personlige regnebord. Det er et stort bord med stenplade, hvori der er indhugget et liniesystem til regning på linier. Bordet er lidt specielt i forhold til andre regneborde, idet der er indhugget hele syv linier. Det betød, at kongen kunne regne med summer lydende på millioner.

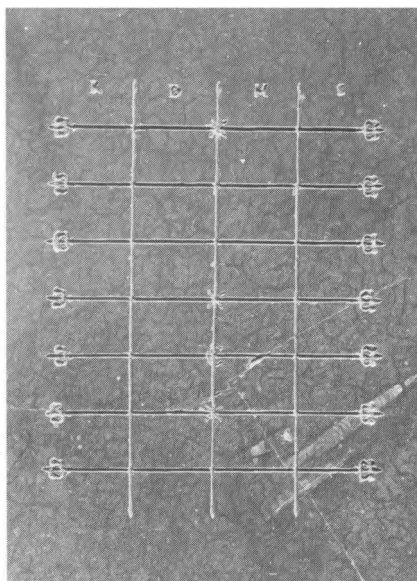

Fig. 5. Christian IV's regnebord i Vinterstuen på Rosenborg, foto: De danske kongers kronologiske samlinger på Rosenborg.

Der er også sprogligt spor efter, at regnemetoden har været anvendt her i landet. Eksempelvis skriver Herman Weyere i en regnebog fra 1552: »hver linie ti gonge saa megit, som den linie,

der er nest vnder hende...« og i 1636 skriver H. H. Skonning: »en regnepeng, naar den laa høyt paa linnerne, galt den meget...«. Andre citater kan findes i Ordbog til det ældre danske Sprog.

Vi kan derfor konkludere, at regnemetoden og de tilhørende regnepenninge har været kendt og anvendt i Danmark i det mindste i 15-, 16- og 1700-årene.

Man kan umiddelbart undre sig over, at romertalsystemet og den tilhørende regning på linier blev benyttet så langt op i tiden. Vi ved nemlig, at de europæiske regnemestre tidligt fik kendskab til Algorismus: regning med arabertal. Denne metode, som inkluderer det af inderne opfundne ciffer 0, formidlede araberne til Europa allerede i 1100-årene. Vi kender brugen af arabertal i Danmark fra midten af 1200-årene. Hvorfor gik man så ikke helt over til denne nye og for os mere overskuelige regnemetode noget tidligere? Vi kender ikke svaret, men kan se, at man har brugt de to metoder sideløbende. Et godt eksempel på dette er illustrationen på titelbladet til Adam Rieses *Arithmetic*, trykt i Erfurt 1529 (fig. 2). Her ser vi de to systemer i brug sideløbende på samme bord. På denne måde har man kunnet kontrollere vigtige udregninger indbyrdes.

Under alle omstændigheder gik brugen af regnepenninge på regneborde efterhånden ud af brug. Regnebordene kunne bruges som almindelige borde også efter at liniesystemerne var slidt væk. Regnepenningene kunne bruges som spillemønter eller som smykkevedhæng. En del af regnepenningene har netop sekundære gennemboringer ved kanten, dette gælder i øvrigt også vores regnepenning fra Bavelse Kirkegård. □

Litteratur

Hess, Wolfgang: Regning ved at lægge på linier. Oversat af Jørgen Steen Jensen, 1977. Holst, Gunnar: Räknepenningar. Göteborg 1975.

Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300 - 1700). Bind II og III.

Rønning, Bjørn R: Numismatiske gjenstande, regnepengene, i: Fra Christianias bygrunn, Arkeologiske udgravninger i Revierstredet 5-7, Oslo. Riksantikvarens Skrifter nr. 4. Øvre Ervik 1981.

NYT OM GRØNNEGADENS KASERNE

- de ældste bygningers datering

Den ældste bygning på Grønnegades Kaserne er Gamle Ridehus, som med tilstødende eksercerhus blev opført i 1799.

I min bog om Kasernen på Sandbjerget er det påvist, at den såkaldte Kommandantbolig, der tidligere kaldtes »Gamle Kaserne«, ikke som hidtil antaget stammede fra 1850'erne, men allerede eksisterede i 1817, da den nævntes i brandtaksationen for Næstved. Dens opførelse kunne sættes til ca. 1810.

Rytterstalden havde man dateret til 1804 (note 1).

En supplerende undersøgelse, som jeg siden har foretaget, bragte nye oplysninger frem.

Efter skøde- og panteprotokollen fra Næstved (note 2) blev der i november 1804 læst et »Skjøde fra Niels Albrethsen til Majestæt Kongen paa en Td Land til Stald og Cassernes Opbygning for Exerceerskolen mod Aarlig Afgift 30 Rdr.« Sammedets oplyses, at det var en »Tønde Land af Ladegaardens Jorder m.v. til Exerceerskolen at opbygge Cassernen, Stalden og aabne Ridebanen«. Skødet er dateret 30. oktober 1804.

Stalden er omtalt i Næstveds rådstueprotokol (note 3) i 1803, da spørgsmålet er, hvor Sjællandske Rytterregiment ønskede stalden placeret. Stalden kan næppe være opført 1804, da det så skulle være sket før skødets oprettelse i oktober samme år, men bygningen er sikkert rejst 1805 eller lidt senere.

I Næstveds brandtaksation 1810-17 (note 4) er der en meget udførlig beskrivelse af stalden. Der var en større afdeling til 62 heste og en mindre til 5 heste. I den første afdeling fandtes et foderkammer og en stige til loftet.

Brandtaksationen omtaler også en grundmuret længe i nordvest, 60 1/2 alen lang og 20 1/2 alen bred, inddelt i to dele, den ene del 12 fag 2 etager høj til officersværelser, den anden del 15 fag 1 etage høj til »Kaserne for de Gemene«. Den øverste del af Kom-

mandantboligen var altså alt, hvad man i 1810 havde bygget til de menige ryttere.

Også i brandforsikringsprotokollen for Næstved 1811-20 er bygningerne kort omtalt (note 5).

Kasernebygningen eller Kommandantboligen kan således formodes opført, mens Sjællandske Rytterregiment under krigen mod englænderne 1807-14 opholdt sig forskellige steder på Sjælland (note 6).

Prins Frederik Ferdinands Regiment (3. Dragonregiment) havde skole og depot i Næstved i årene 1809-13.

De nye kilder, som her er inddraget, oplyser desværre intet om, hvem der har været arkitekt for den enkle kasernebygning eller den smukt udførte rytterstald.

Palle Birk Hansen

- efterskrift

I fortsættelse af F. Michelsens artikel om dateringen af de ældste bygninger på Grønnegades Kaserne er der siden kommet flere oplysninger frem, som understøtter og indsnævrer de dateringer, F.M. fandt frem til.

I forbindelse med Næstveds brandtaksation 1801-09 (note 7) findes et par omtakseringer, som entydigt daterer dels stalden, dels kaserne eller Kommandantboligen, de to bygninger, som er omtalt i det foregående.

Stalden er opført i 1805. Den takseres 12. oktober 1805 som en ny 41 fag lang bygning med plads til 62 + 5 heste.

Kasernebygningen eller Kommandantboligen er opført i 1806. Bygningen

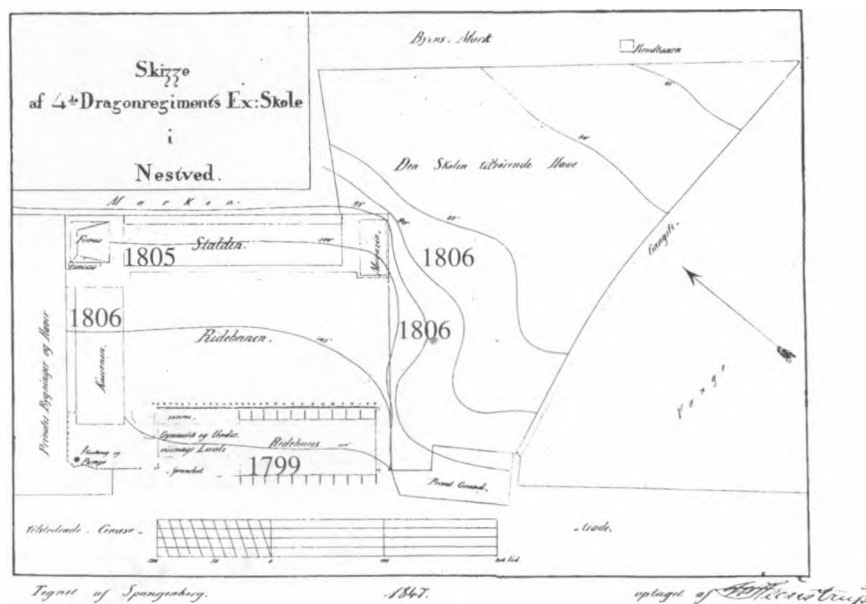

Fig. 1. Grønnegades Kaserne i 1847, her med angivelse af opførelsesår for bygningerne. Kort i Forsvarets Bygningstjeneste, gengivet efter Michelsen 1982.

takseredes foreløbigt 25. april på et tidspunkt, hvor lofterne ikke var lagt, murene ikke var fugede og taget ikke var understrøget.

Hen på efteråret, nærmere betegnet 24. oktober 1806, var bygningen færdig og blev nu endelig takseret.

Takseringen steg under færdiggørelsen fra 7.800 Rdr. i april til 11.100 Rdr. i oktober.

Hermed er Kommandantboligen endeligt dateret til 1806.

Samme år opførte man en magasinbygning tværs for staldens østlige gavl, og endelig kan plankeværket med porte omkring hele det gamle kaserneområde dateres til 1806, hvor det takseres stykke for stykke. Det færdige resultat fremgår af den vedføjede plan fra 1847.

Med disse oplysninger er det blevet klart, at kasernen er indrettet til Sjællandske Rytterregiment, som hørte hjemme i Næstved i perioden 1790-1807 og 1814-1816.

Der næst følger, at da englænderne i 1807 slog sig ned i Næstved for en kort tid, hvorunder chefen baron Linsingen udstedte et brev »given at our Head Quarters at Nestved the 4th Day of September« er det rimeligvis sket fra officersafdelingen i Kommandantboligen eller Kasernen, som da var 1 år gammel og netop rømmet af Sjællandske Rytterregiment (note 8).

Siden flyttede 3. Dragonregiment ind på kasernen i årene 1809-13, hvorefter Sjællandske Rytterregiment kom tilbage 1814-16.

I 1816 fik regimentet navneforandring til Sjællandske Lansenérregiment, som boede på kasernen fra 1816 til 1842. Dette år fik regimentet atter nyt navn, nu til 4. Dragonregiment, som med nogle få års afbrydelse var indkvarteret på Grønnegades Kaserne, til regimentet blev opløst i 1923 (note 9).

Litteratur

Michelsen, F.: Kasernen på Sandbjerget, Næstved 1982
Johansen, E.B.: Pansertroppers Befalingsmandsskoler 1868-1968, Næstved 1968
Hansen, H.D.: 4. Dragonregiment 1670-1920, Næstved 1920

Noter

1. Johansen 1968, s.53
2. Landsarkivet for Sjælland
3. Landsarkivet for Sjælland, rådstueprotokol 1796-1815 Næstved
4. Landsarkivet for Sjælland, udskrift i Næstved Museum
5. Landsarkivet for Sjælland
6. Hansen 1920, s.39
7. Landsarkivet for Sjælland, udskrift i Næstved Museum
8. Michelsen 1982, s.11
9. En oversigt over de forskellige regimenter tilstedeværelse i Næstved indgår i den nye våbenudstilling, som er indrettet i Helligåndshuset i 1989. Her kan man også se en række eksempler på våben og anden udrustning fra flere af regimenterne.

Fig. 2. Dragoner på ridebanen o. 1910.

- en tilføjelse

EN MIDDELALDERLIG VINDMØLLE VED NÆSTVED

I artiklen »Møller og kværne i Næstveds middelalder«, Liv og Levn 3-1989, antydedes muligheden af, at der kunne have stået vindmøller på Sandbjerget uden for Østerport allerede i middelalderen, således som det var tilfældet i anden halvdel af 1500-årene.

Den middelalderlige vindmølle er i mellemtiden dukket op i et brev, som fortæller: »Knud Petersen kaldet Møller, borger i Kalundborg, har solgt sin mølle, som står på Sandbjerget uden for Østerport, til Jørgen Mortensen Bager, borger i Næstved, og hans hustru Mette. Skrevet i Næstved 5. april 1512«.

Næstveds ældste kendte vindmølle blev altså solgt til en bager allerede i 1512.

Kilde: Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis, 2. Rk. 1894-1939, 12159.

Palle Birk Hansen

HANS VILLADSEN GULDSMED

- virksom i Næstved o. 1600

Den følgende artikel stod at læse i Næstved Tidende 12.07.1980 som resultat af en række opdagelser gjort i forlængelse af Nationalmuseets undersøgelser i Sct. Peders Kirke i 1978.

En guldsmedefamilie, deres gravsten og et par sølvarbejder blev »genforenet«, og endnu et mesterstempel for en dansk guldsmed var identificeret og indgår nu i standardværket om danske guld- og sølvsmedemærker (note 1).

Nærværende artikel bringer bevisførelsen for identifikationen.

Det følgende er historien om en guldsmed, to gravsten, en alterkalk og et lågkrus. Historien udspringer sig i Næstved, Glumsø og Udby, og tiden er årene omkring 1600.

Den store gravsten

Vor historie starter for nogle år siden i Næstved, da man under kloakeringsarbejde i Sortebrødreanlægget fandt et hjørne af en gravsten med et lille skjold med forbogstaverne ALD. Hjørnet kom til Næstved Museum, hvor det lå i stilhed i en årrække.

Under restaureringen af Sct. Peders Kirke i 1978 blev der fundet en hel del stumper af gravsten i gulvene. Nogle af disse stumper kunne samles til større dele eller næsten komplette gravsten, som menighedsrådet ved Sct. Peders Kirke deponerede i Næstved Museum. De ligger nu i Helligåndshusets kirkesal. Under oplægningen af dem viste det sig, at hjørnet fra Sortebrødreanlægget hørte til denne sten: over 300 år har hjørnet været på udflugt (note 2). Dette er historiens 1. genforening.

Gravstenen er lavet af Hans Willassøn Guldsmed og hans hustru Anneke Laurisdatter (ALD). Hans Willassøn døde 9. april 1616, mens vi om Annekes dødsår kun ved, at det ligger efter 1616.

Fig. 1. Den store gravsten, 161 x 98 x 11 cm, gotlandsk kalksten, NÆM 78:215.

Fig. 2. Den lille gravsten, 70 x 38 x 9 cm, gotlandsk kalksten, NÆM 78:213.

Den lille gravsten

Ved siden af den store gravsten ligger nu en mindre sten, som ligeledes blev fundet i Sct. Peders Kirkes gulv.

På denne lille sten læses forneden parrets forbogstaver HWG og ALD. Desuden findes på begge sten et skjold med Hans Willassøns bomærke: en pil med en tværstreg over den ene modhage.

Den lille sten er lagt af ægteparret over to sønner: Lauris og Wellas Hansen, begge døde som mindreårige, henholdsvis i 1580'erne og 1590. Dette er historiens 2. genforening: at familiens to gravsten nu ligger side om side efter 350 års adskillelse.

Hans Willassøn Guldsmed

Det næste spørgsmål er nu, om vi kan finde nogle af Hans Willassøns arbejder i guld eller sølv.

I Chr. A. Bøjes bog »Danske guld- og sølvsmedemærker før 1870« nævnes i afsnittet om Næstved-mestre en Hans Willatzen, som er omtalt 1590-92, 1604 og 1610. Bøje kender ingen arbejder fra hans hånd (note 3).

Chr. Axel Jensen har i værket »Danmarks Kirker« skrevet om kirkesølvet i Præstø amt. Her gives nogle sølvsmedestempler i form af bomærker, som ikke kan identificeres. Alterkalcken i Glumsø Kirke har sådan et par ens stempler. »Blandt disse kalke kan der være arbejder af Hans Guldsmed i Næstved, som nævnes 1612«, skriver Chr. Axel Jensen i 1935 (note 4). Bøje viser i en liste over nogle uidentificerede mestermærker dels stemplet i Glumsø-Kalken, dels et lignende på et lågkrus fra Udby Kirke, nu deponeret i Sydsjællands Museum i Vordingborg (note 5).

De to stempler er tegnet ret forskelligt, men viser principielt det samme bomærke: en pil med en tværstreg over den ene modhage, omgivet af tre kugler. Vi har fra Næstved Museums side opsøgt de to sølvarbejder og fotograferet dem. Det viser sig, at de to stempler ikke er så forskellige, som de

unøjagtige frihåndstegninger lod ane. De små forskelle kan skyldes, at sølvsmeden skiftede stempelstampen ud, når den var slidt op - men stemplet: bomærket forblev naturligvis det samme. Og stemplernes bomærke er identisk med bomærket på de to gravsten: det er Hans Willassøn Guldsmeds bomærke. Dette er historiens 3. genforening: guldsmeden fra Næstved og to af hans værker.

Alterkalk og lågkrus

Om de to renaissance-arbejder i sølv kan følgende bemærkes: Alterkalken i Glumsø er dateret 1597, dvs. mens Hans Willassøn levede. Indskriften på kalken fortæller, at den er skænket til Glumsø Kirke af dennes kirkeværge Hans Mortensøn i Skullerup. Kalkens skål eller cuppa er fornyet (note 6).

Fig. 3. Glumsø Kirkes kalk med mesterstempler.

Lågkruset fra Udby Kirke bærer to indskrifter. På låget læses forbogstaverne ONS og DPD, sandsynligvis for mand og kone, samt årstallet 1636. På siden af kruset findes en anden indskrift, som fortæller, at Markus Bøllesens enke Maria skænkede kruset til Udby Kirke i 1705, for at kirken kunne bruge kruset til alterkalk (note 7).

Kruset har således fra begyndelsen og ind til 1705 været i privateje. Med gaven fulgte en tidligere leveret sølvæske til brug som disk. Det var på de tider almindeligt, at velhavende folk forærede sølvtøj fra husholdningen til kirkerne, som efter de hårde tider i 1600-årene med bl.a. svenskekrigene ofte havde mistet kirkesølvet.

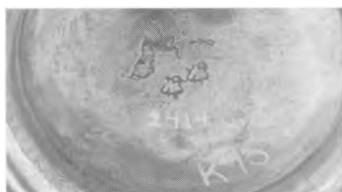

Fig. 4. Udby Kirkes kalk/lågkrus med mesterstempler.

Her slutter foreløbigt historien, som er et eksempel på, hvorledes heldige fund pludselig kan få forskellige brikker til at falde på plads og dermed forøge vor viden om forgangne slægters liv og arbejde.

Fig. 5. Bomærket på den lille gravsten.

Fig. 6. Bomærket på den store gravsten.

Efterskrift 1990

Hans Willassøn/Villadsen Guldsmed og Anneke Lauritsdatter fik mindst én søn, som overlevede dem og videreførte faderens værksted. Han hed Villads Hansen Guldsmed og døde i 1640 (note 8).

Som om det ikke kan bevises, er det sandsynligt, at han er fader til Dionis Villadsen Guldsmed, død ca. 1693 (note 9). Dionis Villadsen boede i 1682 i ejendommen Kirkepladsen 1, matr. nr. 203 (note 10). Hermed har vi også et bud på, hvor de foregående slægtled boede.

Dynastiet slutter i øvrigt med Dionis Villadsens søn Jørgen Dionisen, omtalt indtil 1720 (note 11).

Litteratur

Bøje, Chr. A.: Dansk guld- og sølvmedemærker før 1870. København 1962.

Bøje, Chr. A.: Danske guld- og sølvmedemærker før 1870. Bind 2: Købstæderne. Revideret og udvidet udgave redigeret af Sven Fritz og Finn Grandt-Nielsen. København 1982.

Jensen, Chr. Axel: Præstø amts kirker, Kunsthistorisk oversigt, Danmarks Kirker, Præstø amt. København 1935.

Danmarks Kirker, Præstø amt. København 1933-35.

Noter

1. Bøje 1982, s.68
2. Sammenføringen af hjørnet og resten af gravstenen skyldes arkitekt MAA J. Vestergaard Jensen.
3. Bøje 1962, s.230
4. Jensen 1935, s.1090
5. Bøje 1962, s.298-299
6. Danmarks Kirker Præstø amt, s.662
7. Danmarks Kirker Præstø amt, s.914
8. Bøje 1682, s.68
9. Bøje 1982, s.70
10. Næstved Grundtakst 1682
11. Bøje 1982, s.71

Palle Birk Hansen

JUST MICHAEL HANSEN (1812-1891)

- kunstmaler i Næstved i 1830'erne

Fig. 1. Just Michael Hansen: Kirkepladsen, 1833, olie på lærred, 50x39,5 cm, sign. J.M. Hansen 1833, NÆM 90:008.

Næstved Museum erhvervede i begyndelsen af 1990 et oliemaleri med et helt specielt lokal-topografisk motiv: en række nu forsvundne huse på den østlige del af Sct. Peders Kirkeplads.

Maleriet er signeret og dateret J. M. Hansen 1833. Signaturen henviser til maleren Just Michael Hansen, født i Næstved i 1812 som søn af konditor Niels Hansen og hustru Birgitte Kirstine. Familien boede i Axelstorv 6, bedre kendt som Gøyernes Gård.

Just Michael Hansen var elev på Akademiet i årene 1828-1836. Året efter, i 1837, fik han stilling som tegnelærer ved Slagelse Lærde Skole, senere ved andre skoler i Slagelse, hvor han døde i 1891 (note 1).

Kirkepladsen

Under akademitiden malede han den østlige ende af Kirkepladsen, den gang kendt under navnet Det smalle Stræde eller Pølsestrædet. Motivet er hentet fra et vindue i faderens baghus, den middelalderlige teglstensbygning på hjørnet af Kirkepladsen og Pølsen. Forrest i billedet ses et selvportræt af maleren med palet-kassen på hovedet. Til venstre ses militærsygehuset for Sjællandske Lansenerregiment med vagtmester Peter Olsen i døren.

I baggrunden ser man den danske skoles afdeling for drenge. I højre del af billedet ses den husrække, som få år endnu stod langs kirkegårdsmuren øst for kirken. Gården forrest hed nr. 213, og den blev erhvervet af kommunen i 1844 med henblik på nedrivning.

I 1834-folketællingen boede her skomager Lars Hansen på 73 år. Han ses på gaden, medens han jager gadedrenge, som har knust en af hans ruder. Konen Karen Marie Pedersen sidder bag ruden, som undersøges af hendes stedsøn Hans Peter Nordsteen, lærling.

Nordsteen overtog skomagervirksomheden før 1840. Endelig ser vi skomagersvenden Rasmus Knudsen på vej ind i stalden med en last hø.

Hans Peder Nordsteen var jævnaldrende med Just Michael, og de har naturligvis kendt hinanden som genboer (note 2).

Helt til højre i billedet ses den søndre, sengotiske korforlængelse på Sct. Peders Kirke fjernet ved kirkens restaurering i 1880'erne.

Fig. 2. Just Michael Hansen: Christian Wilh. Rodian, 1836, olie på lærred, 27x31,5 cm, sign. J.M. Hansen 1836, NÆM 10691.

Christian Wilhelm Rodian

Få år senere, i 1836, malede Just Michael Hansen portrættet af 20-årige Christian Rodian, som var flyttet til Næstved fra Præstø. Christian Rodian var i 1834 handelslærling hos købmand Borchsenius, Axelstorv 4 (senere Nandrup, nu Diskontobanken), i 1840 var han forfremmet til handelsbetjent hos købmand Fuglede i Axelstorv 7. I 1845 var han flyttet ind hos Flor i Kirkestræde 3 som selvstændig købmand med lærling, og i 1850 var han endelig flyttet ind i ejendommen Kirkestræde 8, hvor han og hans kone Johanne, f.Sem, havde købmandsgård, indtil de flyttede til København før 1867 (note 3).

Portrættet af Christian Wilhelm Rodian fik museet i 1927 som gave fra Rodians datter Gyda Rodian.

Just Michael Hansen, Hans Peter Nordsteen og Christian Rodian kendte hinanden i 1830'ernes Næstved.

Just Michael Hansens to malerier giver os øjebliksbilleder af livet i købstaden, og samtidig er de med til at karakterisere Just Michael Hansen dels som humørfyldt folkelivsskildrer, dels som officiel portrættør under akademitidens ture til hjemmet på Axelstorv i Næstved.

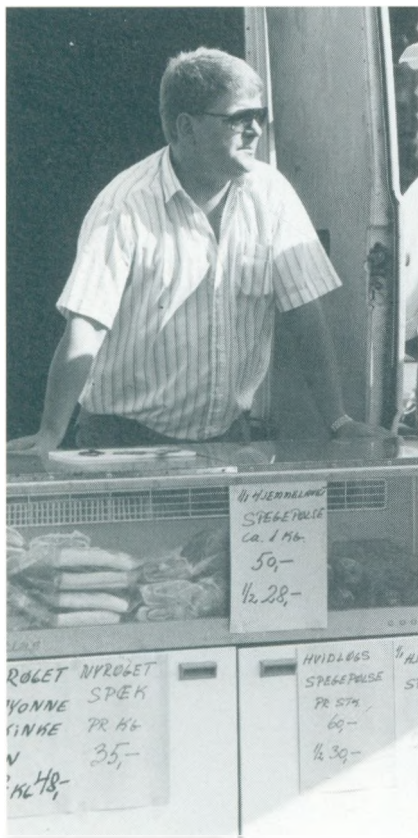
Noter

1. Weilbachs Kunstnerleksikon I, 1947, s.465
2. Oplysninger i Næstved Museums Bygningsregistrering
3. Oplysninger i Næstved Museums Bygningsregistrering

Jens Olsen

AXELTORV 1990

- en fotomontage

Jes Kroman

FISKERI OG TRÆBÅDE I STORSTRØMS AMT

- oplevet i 1990

En netop afsluttet registrering af træbrugsfartøjer i Storstrøms amt er en udløber af en kampagne, startet af Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg i 1940'erne. Museets nu afdøde medarbejder, konservator Chr. Nielsen, cyklede i en årrække rundt i en stor del af landet og opmålte omkring 80 forskellige bådtyper. Der er tale om typer, hvoraf flere i dag er forsvundet, men takket være disse opmålinger ved vi i dag, hvordan disse fartøjer så ud.

Allerede i 1940'erne vidste man, at det var ved at være sidste udkald, idet mange af de opmålte fartøjer var meget gamle, eksempelvis jagten »ANNA« af Vejle, der var bygget i 1794.

Det lykkedes dog med disse opmålinger at dokumentere et pænt antal fartøjstyper, fordelt ud over det meste af landet. Undtaget herfra var dog Storstrøms- og Vestsjællands amter.

Når man i dag ser på fartøjer, der er opmålt af Chr. Nielsen, er det iøjnefaldende, hvor forskelligartede de er. Alle arter af brugsfartøjer er repræsenteret: fiskebåde, lodsbåde, isbåde, fragtskibe, kadrejerjoller, smakejoller og meget mere. Den netop afsluttede registrering tegner et mere ensartet billede, idet der med få undtagelser udelukkende er bevaret fiskerfartøjer (note 1).

Storstrøms amt er et af landets mest kystrige amter med hele 1100 km kystlinie. Selve registreringen har taget ca. 3 måneder. Det er lang tid, men der er mange krinkelkroge med mange fiskerlejer, specielt på Sjællandskysten. Skal en registrering være bare nogenlunde dækkende, er det nødvendigt at gen-

Fig. 1. Ejvind Petersen ved sit bådebyggeri i Viemose, foto Jes Kroman.

nemgå hele området grundigt. Og der har da også vist sig mange overraskelser undervejs.

Registreringen har dels bestået i en fotografering af de enkelte fartøjer og dels i en ganske kort beskrivelse. Desuden, hvor det har været muligt, en beskrivelse af, hvem der har bygget fartøjet, hvor og hvornår.

Fiskeren og hans båd

Fiskernes fartøjer er gode kilder til belysning af den anonyme bådskultur, idet de som regel er godt vedligeholdt både med maling, tjære og reparationer. Det er sjældent at se fiskefartøjer overtrukket med glasfiber, det er en absolut sidste løsning. Fiskerne har accepteret vedligeholdelsen som en del af deres job, vel vidende at manglende vedligeholdelse kan betyde, at man mister livet.

Fig. 2. Kutter i Stege under den årlige ophaling, foto Jes Kroman.

Samtidig med dette praktiske syn på båden bemærker man hurtigt, at de fleste fiskere har en utrolig respekt og fornemmelse for deres fartøj.

Det bliver ligesom en del af familien, han kender dets baggrund. Har en fisker solgt en båd for år tilbage, kan man være næsten sikker på, af han ved, hvor den er i dag.

Båden er ikke alene hans værktøj, men også i høj grad hans livsforsikring. Hans liv afhænger ofte af, at hans båd er stærk og stabil.

Fiskerne lever det meste af deres liv udendørs på havet eller på havnen. Her er man sammen med andre fiskere enten i arbejdsfællesskab eller også i almindeligt socialt samvær. Det kan være svært at skelne mellem arbejde og fritid. Fiskeriet bliver en livsstil.

Spørger man fiskerne selv, hvad der er så tiltrækkende ved deres erhverv, der jo både er vådt, koldt og farligt, ja, så er det gennemgående svar: friheden. Man bestemmer selv, hvad man vil og hvornår.

Dog er fiskeriet ikke længere helt så enkelt og romantisk. De seneste år har bragt et utal af love og forordninger, og fiskeriet er i dag besværliggjort af et utroligt papirarbejde. Tilgangen af unge til det mindre fiskeri er i dag hastigt aftagende, der er ikke mange unge, der vil acceptere det hårde arbejde og de usikre økonomiske udsigter.

Fig. 3. Havjagtjolle, bygget og anvendt af Laurits Andersen i Vålse, ukendt fotograf.

Fritidsfiskerne tager over

Det er almindeligt, at fiskerne fortsætter med at fiske, når de er pensionerede. Nogle går over til andre og mindre redskabstyper, men ofte beholder de deres både. På denne måde har et stort antal både overlevet. Men efterhånden som ejerne falder fra, overtages disse både ofte af fritidsfiskere. Der er desværre her en helt anden indstilling til at vedligeholde et træfartøj. Holdningen er ofte, at det at vedligeholde et krævende træfartøj er uinteressant, lige-

som selve fiskerikulturen er uinteressant. Fritidsfiskeriet er meget ofte kun drevet af interessen for at fange fisk til husbehov eller for at supplere sin indtægt. Man ser derfor, at tidligere meget velholdte fiskefartøjer, der har skiftet ejer, nu pludseligt overtrækkes med glasfiber. Desuden er der ikke den fornødne tid til vedligeholdelse, og fartøjet forfalder hurtigt. Det er blot et spørgsmål om tid, inden det er gået til. Desværre er det ikke kun enkelte eksempler, der her er tale om!

Skønhed og det modsatte

I forbindelse med bådkultur er begrebet skønhed interessant.

De fleste ældre fiskere og sømænd har af en eller anden grund en meget veludviklet sans for skønhed. De har øje for linjerne i et fartøj og er aldrig i tvivl om, hvad der er et smukt skib. Det kommer klart til udtryk, når de taler om deres egne fartøjer. Det er sjældent, at fiskernes både er grimme, men de kan godt have et specielt udseende betinget af en speciel brug.

Helt anderledes forholder det sig med fritidsfartøjerne. Under berejsning af amtets 1100 km kyst er det chokerende, hvad jeg har været vidne til af såkaldt bådebygning. Det virker, som om der ikke er nogen grænser for, hvad man kan tillade sig at sejle rundt i. Båden er et ligegyldigt redskab til anskaffelse af fisk. Desuden er alt for mange fritidsbåde dårligt eller slet ikke vedligeholdt. Det er vel overflødigt at nævne, hvad det betyder for søsikkerheden.

Fig. 4. Strandet jolle i Nakskov, foto Jes Kroman.

Fiskeriet

I Storstrøms amt drives stort set alle former for fiskeri: trawlfiskeri, garnfiskeri, bundgarnsfiskeri, krogfiskeri og småfiskeri med ruser. Alle former er dog for nedadgående, mest markant gælder det nok for:

Trawlfiskeriet

Trawlfiskeriet er efterhånden ved at gå i stå grundet svigtende fangst og omfattende kvoteringer. Desuden er de store trawlere på Vestkysten ved at overtage fiskeriet, idet de ligger nærmere de store fiskepladser. Dog er der lidt optimisme at spore i forbindelse med Østtysklands nedlæggelse og snakken om, at Sverige skal indtræde i EF. Det kan betyde, at de danske Østersøfiskere får noget mere plads at fiske på.

Trawlerne fisker primært efter torsk, som der er gode penge i. Dette foregår i vinterperioden, og afløses omkring Sankt Hans af fiskeri efter fladfisk. Fladfisken betales dog ikke så godt, så i perioder kan det dårligt betale sig at lande den.

I efterårsperioden fiskes der en del efter sild, som heller ikke altid er nogen guldrube.

Trawlfiskeri er meget kapitalkrævende. Mange trawlere har i dag foretaget så store investeringer, at det er nødvendigt at fiske døgnet rundt, for at betale renter og afdrag. Det er svært at forrente disse store investeringer, og resultatet er da også mange konkurser.

Trawlerne lever en slags nomadeliv, idet de er henvist til at fiske i forskellige områder afhængigt af årstider og kvoteringer.

I Rødvig er der i dag 13 trawlere, mens der for 3 år siden var 25! Der er nu 3-4 fartøjer på 50-60 tons, resten er på ca. 20 tons. Der var tidligere 3 trawlere på 100 tons, men de kunne ikke klare sig i konkurrencen.

I Klintholm er der 13 trawlere på 14-15 tons. De fisker stort set alle i Østersøen mellem Bornholm og Møn.

I den øvrige del af amtet er der ikke noget trawlfiskeri af betydning.

Garnfiskeriet

Garnfiskeriet er fortrinsvis enkeltmandsfiskeri, der drives fra mindre fartøjer bl.a. bundgarnsjoller. Der fiskes efter torsk og i sommersæsonen efter lidt fladfisk.

Fig. 5. Reparation af bundgarn i Klintholm Havn, foto Jes Kroman.

Garnfiskeri er ikke så kapitalkrævende som trawlfiskeri. Der bruges mindre fartøjer, f.eks. bundgarnsjoller eller små glasfiberjoller på 26-28 fod. Til gengæld er redskaberne blevet en stadig større udgift, idet mængden af fisk er dalet kraftigt. Det er derfor nødvendigt med et større antal garn.

Også garnfiskeri er et nomadeliv. Mange fiskere tager f.eks. på Vestkysten om sommeren, på Øresund om efteråret og til Bornholm om vinteren.

I Rødvig er der ca. 10 gambåde, hvoraf kun de mindste fisker i området ud for Stevns.

Gambådene, der er hjemmehørende i Bøgestrømsområdet, fisker alle fra Klintholm, hvorfra der er fri adgang til åbent hav.

I Karrebæksminde er der 2 gambåde, som begge fisker i Østersøen og Kattegat.

I Klintholm havn er 3 gambåde hjemmehørende, men havnen benyttes flittigt af fiskere fra andre områder. Dog har fiskerne fra Bøgestrømmen permanent deres både her. Havnen er centralt placeret i forhold til Østersøfiskeriet.

I Hesnæs er 3 gambåde hjemmehørende, men havnen benyttes desuden af en del gambåde fra andre områder, bl.a. Stubbekøbing. Hesnæs er for garnfiskeriet, hvad Rødvig og Klintholm er for trawlerne.

I Gedser er der kun en gambåd NF 42 »SUSANNE« tilbage. Den fisker desuden både ved Vestkysten og Bornholm. Ejeren fortæller, at det i de sidste år har været nødvendigt at investere i 5 gange så mange garn som tidligere, og at han har måtte fyre sin faste mand.

Trods disse reguleringer, er udbyttet i dag mindre end for få år siden.

I Tårs og Onsevig er der henholdsvis 3 og 4 gambåde, og herfra fiskes der i Storebælt.

Bundgarnsfiskeriet

Bundgarnsfiskeriet er stort set jævnt fordelt ud over hele amtet, dog er der på nordkysten af Lolland påfaldende lidt aktivitet. Der har tidligere været et stort fiskeri her, men i år er der stort set ikke fanget fisk. Det er ål, der fiskes efter på samtlige pladser, dog kan man enkelte steder i perioder også fange lidt hornfisk og sild.

Trods en ensartethed i brug af teknik er bundgarnsfiskeriet den del af fiskeriet, der er mest varieret. Det er variationer, der er geografisk betinget og som giver sig udslag i redskabernes størrelse. Geografien er ligeledes bestemmende for den enkelte fiskers arbejdsvilkår.

Da der jo primært er tale om ålefiskeri, er bundgarnsfiskeriet sæsonbestemt. De ydre rammer er umiddelbart de samme for alle typer bundgarnsfiskeri: reparation af garn om vinteren, pæleslåning om foråret og derefter montering af garnene. Senere kommer røgtning af garn, og om efteråret er der hjemtagning af garn og øvrige redskaber. Meget af dette arbejde er i dag hjulpet på vej af mekanisk værktøj og avancerede fartøjer, mens det tidligere foregik ved håndkraft. F.eks. blev pælene mange steder slået med køller. De store bundgarn, der var af bomuld, skulle tjæres med kultjære. Det var et

ufatteligt svineri, og formodentlig heller ikke sundt for helbredet. Om vinteren sad man indendørs og reparerede garn, og det kunne ikke undgås, at man her indåndede det tørre kulstøv.

Pælene slås i dag med moderne motoriserede ramslag, og de store pæle, der kan måle op til 50-60 fod, styres let med hydrauliske tænger.

Bundgarnene tjærer man ikke mere, i dag bruges nylon, der ikke rådner i vandet. Kun et enkelt sted i Jylland tjærer man stadig. Dog bruger man nogle steder at dyppe dem i Altin for at beskytte dem mod slid.

Pæle bruges heller ikke længere i samme udstrækning som før, idet man mange steder er gået over til at bruge flyderader. Det er her kun garnets hoved, der hænges på pæle. Man kan derved nøjes med langt mindre pæle. Det er en fordel i de områder, hvor der er meget hård bund, idet man derved sparer både penge og hårdt arbejde.

Går man tættere ind på fiskeriet, ser man, at en række geografiske forhold styrer den enkelte fiskers forhold. Vanddybder og bundforhold er væsentlige faktorer, der har både arbejds- og økonomisk betydning.

Stevns

I området ved Stevns er der dybt vand, og bunden er en blanding af kridt og flint, der er meget hård. Der bruges meget lange egepæle, de eneste, der kan holde. Disse koster ca. kr. 1000,- stykket! Det tager desuden længere tid at slå disse pæle i på grund af den hårde bund. Nogle dage kan man slå 5-10 pæle, andre dage færre. Da pælene er meget svære at slå, betyder det, at man lader dem stå vinteren over, med den

risiko der er for at havisen knækker dem. Sådan en 2-3 år med havis er nok til, at en bundgarnsfisker kan få alvorlige økonomiske problemer.

De fleste bundgarnsfiskere holder i dag til i velbeskyttede havne, men mange af disse er af nyere dato, og fiskerne har ofte selv været med til at bygge dem.

I Bøgeskoven på Stevns har man først fået havn i 1970'erne. Længere nede på Stevns Klint fiskede man tidligere direkte fra kysten, og her halede man i dårligt vejr bådene op på siden af klinten. Desuden måtte alle garn og øvrigt grej fires op og ned over klinten.

Knudshoved

Ved Knudshoved Odde lå ved Oreby Skov et fiskerleje ud mod Storstrømmen. Her var fiskerne fælles om en større båd, der lå for svaj ud for kysten. Alt grej blev transporteret frem og tilbage med en pram. Ålene blev aftaget af opkøbere, bla. Martensfamilien i Karrebæksminde, der kom sejrende i kvaser. Den store båd blev om vinteren trukket på land med en kraftig talje.

På den anden side af odden, i bunden af Avnø Fjord, ligger nogle små fiskerlejer ved Avnø Slot. De ligger meget velbeskyttet her i det fladvandede område. Her er faktisk så fladt vand, at man ikke kan sejle hertil i andet end små pramme.

Der er ind til det ene leje gravet en rende på 200-300 meter. Denne er gravet i hånden ved lavvande. Desuden er den lille havn gravet ved håndkraft!

Karrebæk og Albuen

I Karrebæk har fiskerne haft fine forhold med mere velbeskyttede anker-

pladser. Man har her kunnet grave nogle kåse ind i sivene, og her har bådene ligget helt beskyttet mod vind og vejr.

På Albuen i Nakskov Fjord ligger bådene for svaj i en meget fin og velbeskyttet naturhavn. Denne naturhavn har været brugt siden middelalderen, hvor her også var markedsplads.

Fremtiden

Som det fremgår af beskrivelserne her, er arbejdsvilkårene forskellige, men det er faktisk det samme fiskeri, der drives på de forskellige pladser. Bundgarnsfiskeriet er gået stærkt tilbage i de senere år. Man skulle ellers tro, at det var egnet for unge mennesker, der ønskede at starte for sig selv, for der er ingen kvoteringer på ål, og den er oftest rimeligt i pris.

Men vil man i dag starte som erhvervsfisker, skal man have været ansat hos en anden fisker gennem en periode. Dette gør det meget svært for nye at komme til, idet der ikke er mange bundgarnsfiskere, der har råd til at ansætte en ekstra mand.

En af grundene til, at fiskerne kan leve af deres arbejde er, at mange er ældre og derfor har betalt deres investeringer ud. Er man ung fisker i dag, skal der anderledes store investeringer til, for at det er rentabelt at fiske, og det medfører naturligvis, at der skal arbejdes tilsvarende mere.

En anden grund er fiskernes forhold til arbejde/tid. Fiskeriet er ikke kun et spørgsmål om kroner og ører, men også som tidligere nævnt et spørgsmål om frihed. Friheden til at bestemme over sig eget liv, og hvornår man vil arbejde.

Fartøjerne

Det er hensigten med en registrering af træfartøjerne at få belyst alle de forskellige typer, der er inden for området.

Det er helt åbenbart især inden for fiskeriet, at træfartøjerne har overlevet. Der er ikke mange servicefartøjer af træ tilbage, kun et par lodsbåde, en postbåd og nogle flåder af forskellige slags. Postbåden, der i dag betjener øerne i Nakskov Fjord, er bygget i Bandholm i 1924 som den første bilfærge til Fejø.

Der er ikke længere tale om egentlige egnsforskelle i bådebyggerarbejdet, snarere forskel fra bådebygger til bådebygger. Bådens facon afhænger af bådebyggerens ideer om, hvordan sådan en skal se ud, blandet med kundens specielle ønsker.

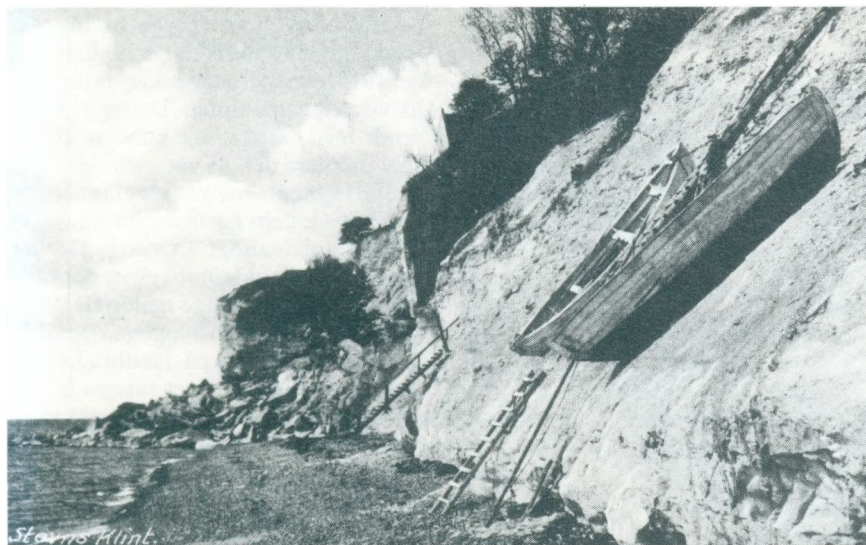

Fig. 6. Både på Stevns Klint, postkort i Stevns Museum.

Den moderne kommunikation har været med til at nedbryde disse egnsforskelle. Bådebyggeren kan i dag gå på biblioteket og låne bøger om sit arbejde, og hvordan det samme arbejde ser ud over hele verden. Det er også lettere at komme rundt i landet, så det er naturligt, at man besøger hinandens værfter.

Et eksempel på, at det er fartøjets brug, der afgør faconen, er pæleflåderne fra Langø ved Nakskov. Det er praktiske flåder til slåning og optagning af pæle. Der er dog her samtidig tale om en egnsbestemt type, idet denne slags flåder ikke findes andre steder i landet.

Når man rejser rundt langs kysten, er det let at se, at i de områder, hvor der er en lokal bådebygger, der er man også »mere til træ«. Det vil sige, at man passer bedre på sine fartøjer, ligesom der anskaffes flere træfartøjer.

Mange bådebyggere har udelukken- de bygget både til lokalt brug, men enkelte har af en eller anden grund fået et ry, der er nået ud over sognegrænsen. Det har betydet at man kunne se hans både i andre egne af landet.

Fakse Ladeplads

Et af de bedste eksempler på dette er de 2 værfter i Fakse Ladeplads: Boeberg og Olsen's værft og Frede Mortensen's værft. De byggede begge en anelig mængde bundgarnsjoller til fiskere over hele landet og blev virkelig velrenommerede. Disse fartøjer ses stadig i aktivitet overalt i danske farvande.

Fejø og åledrivrøserne

Et andet eksempel er de to værfter på Fejø, der begge leverede åledrivrøser til fiskerne over hele landet.

Åledrivrøsen var et fiskefartøj med 2 master. Den var grundtflydende

og havde sænkesværd. Under fiskeri drev man sidelæns for bakkede sejl inde på lavt vand. Det var en fangstmetode, der brugtes meget i Nordtyskland, og det er da også her historien om de danske kvaser starter.

På grund af kraftige begrænsninger i det tyske fiskeri omkring 1870'erne kom mange unge tyske fiskere op til det syddanske område. De havde fra de tyske fiskeopkøbere hørt om de fine betingelser i Danmark. Med sig havde de deres drivkvaser. Det var store, tungthåndterede fartøjer.

De danske fiskere var i begyndelsen stærkt imod tyskernes metoder, som man mente kunne føre til overfiskning; nogle steder kom det til egentlige håndgribeligheder.

Men som så ofte før, så fik også denne sag en helt menneskelig udgang, idet flere af de tyske fiskere giftede sig ind i de danske fiskerfamilier. Det gik nu ligesom lidt lettere at overbevise de danske fiskere om drivvodsteknikkens fortræffelighed. Resultatet blev, at mange danske fiskere købte brugte kvaser af tyskerne, og man begyndte også at bygge kopier af »tyskerkvaserne«.

På Fejø begyndte de to bådebyggere Mortensen og Nielsen snart at bygge en ny type kvase, der var meget lettere og mere velegnet til de danske forhold. Disse blev i løbet af en kort årrække udviklet til perfektion og blev meget populære over hele landet. Der blev leveret så langt væk som til Ringkøbing Fjord. Der blev også bygget drivkvaser andre steder, men ingen andre nød den samme respekt blandt fiskerne som kvaserne fra Fejø. Taler man med fiskerne i dag, så er det stadig Fejøkvaserne, der omtales med mest respekt. Dette til trods for, at det er over 50 år siden at dette fiskeri er ophørt.

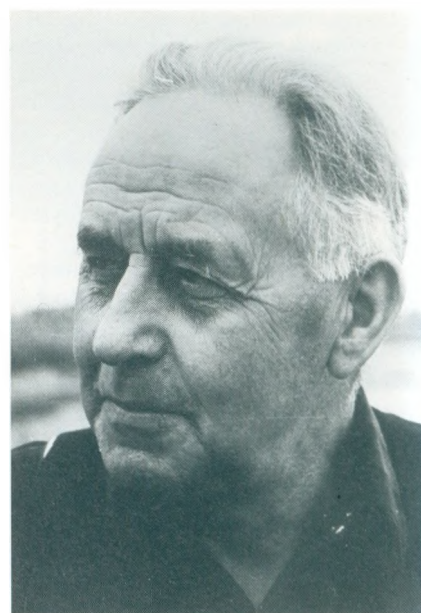

Fig. 8. Laurits Andersen i Vålse, ukendt fotograf.

Laurits Andersen i Vålse

En anden virkelig velrenommeret bådebygger var Laurits Andersen i Vålse. Det vil sige, han var slet ikke bådebygger, men landmand. Eftersom han aldrig fik lov at komme i lære som bådebygger, kastede han sig senere i livet over sin store interesse.

Han startede i det små med en skydepram til sig selv, men den blev hurtigt solgt. Hurtigt blev efterspørgslen så stor, at han måtte sige nej til hver anden henvendelse.

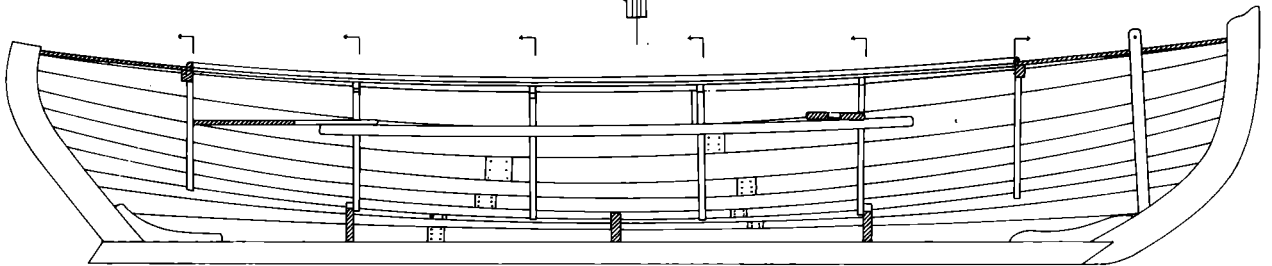
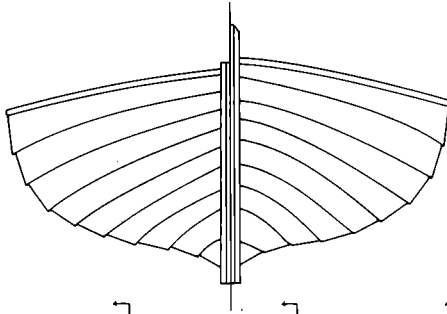
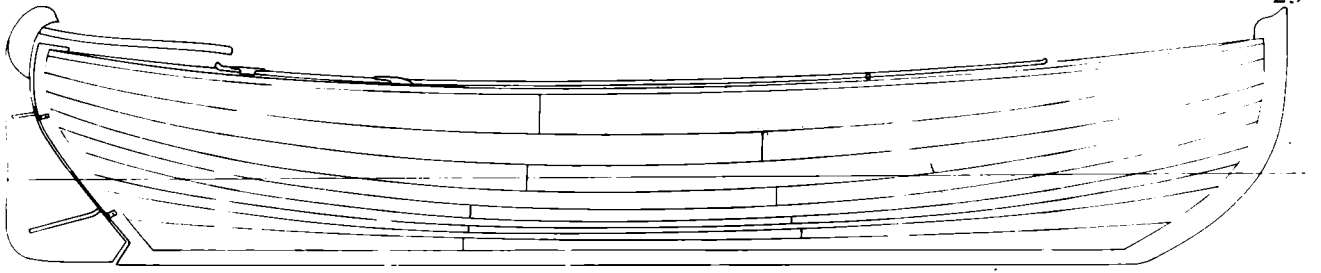
Han effektiviserede sit byggeri og lavede de såkaldte seriepramme, der var helt ens pramme på 14 fod. På loftet havde han den ene side af en pram liggende; så kunne folk bare ringe og bestille et nyt bord eller en essing. De meddelte blot, hvilken del de behøvede, så lavede han det ønskede efter den halve pram på loftet. Delen blev så sendt med posten, og kunden kunne selv montere den på sin pram.

Vålseprammene var karakteristiske ved deres jollebyggede facon, og ved at de var usædvanligt letroede. De var desuden meget klejnt bygget, der blev ikke brugt overflødige materialer.

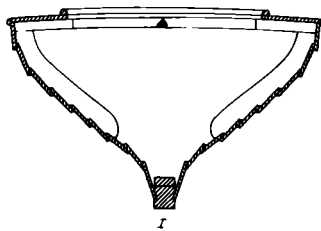
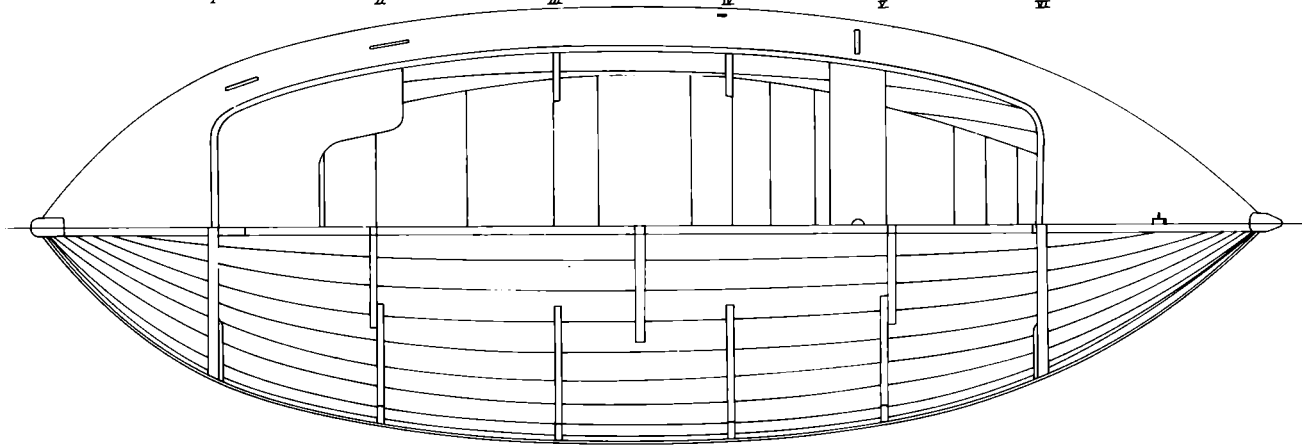
Laurits Andersen byggede sine både i et lille værksted på landbrugsejendommen i Vålse. På et tidspunkt begyndte han at sætte en lille trekantet plade med inskriptionen L.A.V. på sine både. Senere brugte han samme trekant, men med inskriptionen L.A. og et byggenr. Han byggede 237 både i det hele. En uhyre stor produktion for en landmand, der desuden bugserede roe-

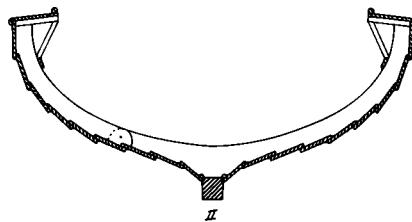
Fig. 7. Pæleflåde på Langø, foto Jes Kroman.

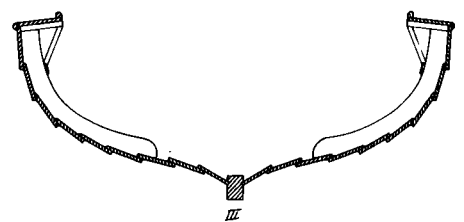
I II III IV V VI

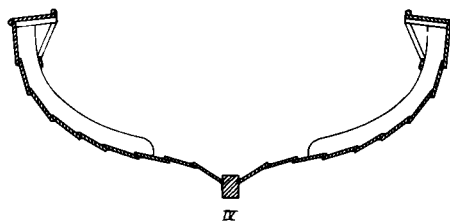
I

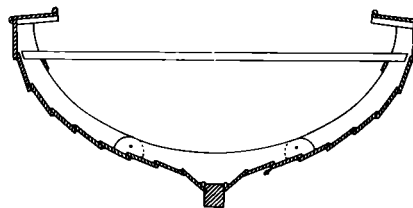
II

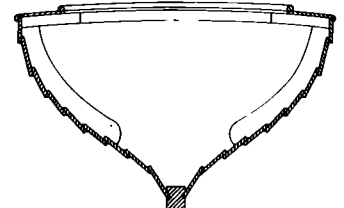
III

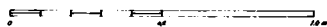
IV

V

VI

OPMÅLT OG TEGNET SKALA 1:10
ARKITEKT M.A.A. JES KROMAN

SEJLTJOLE BYGGET 1972 AF
LAURITS ANDERSEN VÅLSE

pramme i roesæsonen, kørte tærskværk under høsten, lavede smørdritler, kørte varer ud for Brugsforeningen, var pantefoged i Vålse Kommune og i øvrigt havde 2 vaskemaskiner til udlejning. Laurits Andersen døde i 1981.

Opmålingsfasen

Registreringen er afsluttet. Der fremtræder nu for første gang et samlet indtryk af amtets kultur omkring brugsbåde og menneskene bag denne kultur.

På grundlag af registranten er der nu udvalgt ca. 30 større og mindre fartøjer, hver især karakteristisk for den enkelte bådebyggers produktion. Fartøjerne er udvalgt ud fra et ønske om at få belyst området så alsidigt som muligt.

Det er meningen, at disse opmålinger fra Storstrøms amt senere skal indgå i en samlet publikation over bådtyper fra hele landet.

De fartøjer, der er udvalgt til opmåling, dækker geografisk det meste af Storstrøms amt. Da projektet er tidsbegrænset, er i første omgang kun udvalgt mindre fartøjer, der ikke er så tidskrævende at opmåle. Senere kan det komme på tale at søge midler til opmåling af større fiskefartøjer såsom trawlere og lignende.

Type	Bygmester/Sted
Bundgarnsjolle	J. Wridt, Rødvig
Bundgarnsjolle	ND 301 Boeberg, Fakse Ladeplads
Røgtejolle	Boeberg, Fakse Ladeplads
Røgtejolle	Mortensen, Fakse Ladeplads
Bundgarnsjolle	P. Hansen, Præstø
Røgtejolle	Chr. Petersen, Viemose
Pram	F. Nielsen, Petersværft
Jollepram	Eriksen, Petersværft
Kvase	»MINERVA« M. Jacobsen, Karrebæksminde
Røgtejolle	M. Jacobsen, Karrebæksminde
Hyttefad	M. Jacobsen, Karrebæksminde
Garnpram	Vennike, Stege
Røgtejolle	Kristensen, Røddinge
Pram	Kristensen, Røddinge
Smakkejolle	Nykøbing F.
Røgtejolle	L. Andersen, Vålse
Pram	L. Andersen, Vålse
Sejlsjolle	L. Andersen, Vålse
Lodsjolle	Frederiksen, Stubbekøbing
Tætsjolle	Frederiksen, Stubbekøbing
Røgtejolle	Frederiksen, Stubbekøbing
Røgtejolle	Hansen, Stubbekøbing
Røgtejolle	E. Olsen, Sakskøbing
Postbåd	Bandholm
Garnjolle	Nielsen, Fejø
Røgtejolle	M. Olsen, Nakskov
Bundgarnsjolle	Langø
Røgtejolle	Rasmussen, Langø
Pæleflåde	Rasmussen, Langø
Dæksbåd N 66	»LIS« Rasmussen, Langø
Jollepram	Errindlev

Fig. 10. Den geografiske fordeling af de udvalgte både.

Fig. 9. Laurits Andersen i sit bådebyggeri, ukendt fotograf.

Note 1

Registreringen af brugsbåde af træ i Storstrøms amt foretages som et projekt under jobtilbudsordningen. Jes Kroman, som er arkitekt MAA med speciale i skibsopmålinger, har i perioden april til oktober 1990 været ansat af Præstø kommune, der velvilligt har udlånt ham til Næstved Museum, som har været base for kampagnen. Registreringsmateriale indgår i Næstved Museums samlinger. Håndels- og Søfartsmuseet takkes for god hjælp.

Litteratur

Båt-dokumentationsgruppen: Båtar i Sverige, diverse bind.

Fiskeriårbogen 1990. Årbog for den danske fiskerflåde.

Nielsen, Richard G.: Fra fjord og fiskeri. Træk af fiskeriets historie på Præstøegnen. Præstø 1975.

Nielsen, Chr.: Opmåling af fartøjer. Handels- og Søfartsmuseets årbog 1958.

Nielsen, Chr.: Bådebyggeriet på Fejø og de danske åletrawlere. Handels- og Søfartsmuseets årbog 1961.

Rudolph, Wolfgang: De pommerske åletrawlere og deres betydning for Danmark. Handels- og Søfartsmuseets årbog 1961.

- en rettelse

BIRGITTE GØYES ADRESSE

En læser har reageret på en oplysning i artiklen »Møller og kværne i Næstveds middelalder«, Liv og Levn 3-1989, hvor der står, at Birgitte Gøye - efter at have frasaet sig forstanderskab og bolig på Herlufsholm i 1567 - flyttede til Maglemølle og boede der til sin død i 1574. Vor læser har påpeget, at Birgitte Gøye døde på Sortebrødregård.

Oplysningen om, at Birgitte Gøye i 1567 flyttede ind på Maglemølle er hentet i H. B. Melchior: Historiske Efterretninger om Herlufsholms Stiftelse, 1788/1822, Næstved 1865, s.39. Så vidt, så godt.

I Herlufsholms Arkiv findes Sybille Gyldenstjernes forleningsbrev til Birgitte Gøye på Sortebrødregård, udstedt 2. februar 1572. Birgitte Gøye flyttede

derefter til Sortebrødregård, hvor hun døde 2 år efter.

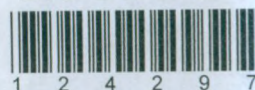
Resultatet af denne lille undersøgelse er altså, at Birgitte Gøyes adresse i Næstved var Maglemølle i årene 1567-72, Sortebrødregård 1572-74.

Hermed være fejlen rettet.

PBH ☐

DIS-Danmark

1 2 4 2 9 7